

O NOVEM POGLAVJU V ZGODOVINI NAŠE KRITIKE

(Nekaj osebnih spominov in opomb ob šestdesetletnici Josipa Vidmarja*)

F r a n A l b r e c h t

Nocoj praznujemo življenjski jubilej našega stanovskega tovariša, predsednika Zveze jugoslovanskih književnikov, šestdesetletnico Josipa Vidmarja. Ko mi je Društvo književnikov naložilo častno nalogo, naj govorim na tej proslavi, priznam, da sem bil rahlo vznemirjen. Čutil sem, da moram, če morem. Morati in moči — to pa je tista dilema, ki jo občuti človek vedno, kadar mu je javno, tako rekoč slavnostno govoriti o nekom, ki ti je drag ne samo po svojem delu, marveč po svoje tudi osebno, človeško. Saj človeškega dela ni mogoče nikdar povsem ločiti od njegovega tvorca.

Malone štiri desetletja sva z Josipom Vidmarjem hodila svoja literarna pota, ki so vodila včasih vštric, včasih pa so se tudi za delj časa razšla in ločila. Mislim pa, da sva oba tudi tedaj, ko so se ta pota morda sovražno razhajala, nekje v sebi vedela drug za drugega. Jaz vsaj za svojo osebo moram priznati, da sem tudi tedaj, ko so padali najhujši očitki z moje ali z njegove strani, vedno globoko nekje v sebi čutil in priznaval pomen njegovega dela in njegove osebne človeškosti. Čutil sem, da se bodo najina pota spet zblížala. Kajti to delo in osebnost, ki diha iz njega, sta bila preveč pomembna in razumu preveč draga, da bi mogla poštena misel neprizadeto in mirno preko njiju.

Danes je dosedanje jubilentovo delo vsaj v glavnih obrisih izbrano in pregledno pred nami. Vsakomur je dostopno. Kaj bi mogel jaz nocoj na tem mestu povedati o njem novega tovarišem, ki to delo sami poznajo prav tako dobro ali pa še bolje, kakor ga poznam jaz? Od mene torej ne pričakujte kake podrobne kritične razčlembe, estetskega vrednotenja tega dela, ne pričakujte kritike kritike. Spregovoril bi rad samo nekaj splošnih in kratkih besed, podal nekaj osebnih pogledov na osebnost in literarno delo Josipa Vidmarja, opozoril na neka svojstva in lastnosti, ki se mi zde značilne in pomembne. Ne bom govoril o nje-

* Govor na proslavi Društva slovenskih književnikov.

govih političnih konceptih, v katerih se nisva vedno strinjala, poudaril pa bi rad, da je Josip Vidmar v vseh teh konceptih vedno ostal neizprosno zvest ljudstvu in občestvu, iz katerega je izšel. In to nam v tistih časih ni bilo vedno najlažja stvar. Ne bom govoril o njegovem dramaturškem delu pri gledališču, dasi je pri tem enakovredno in uspešno nadaljeval delo Otona Župančiča. Tudi mi ni mogoče govoriti o njegovem mnogovrstnem povojnem delu na malone vseh področjih javnega življenja. Povedal bom samo, kar pošteno mislim in sodim o književniku Josipu Vidmarju.

Menim in sodim, da literarno delo, ki leži pred nami, raztreseno po revijah in zajeto v knjigah: »Kulturni problemi slovenstva«, monografija o Otonu Župančiču, izbor literarnih kritik, »Meditacije« in posebno tudi esej o Prešernu, jasno in neovržno priča vsakomur, tudi če se v posameznostih ne strinja z avtorjem, da se z Josipom Vidmarjem začnjenja novo poglavje v zgodovini slovenske kritike. Josip Vidmar je prvi v slovenski slovstveni zgodovini, ki ima izdelan, premišljen, načrten in utemeljen umetniški nazor o kritiki. Njegova kritika je v našem slovstvu prva, ki v resnici utemeljeno, ne pa po vtisih vrednoti in analizira dela besedne umetnosti. Saj izhaja ta kritika iz jasnih, trdnih, tako rekoč znanstvenih kriterijev: človeških, človeško-moralnih, estetsko umetniških in pozneje v manjši meri družbenih, ne pa samo formalističnih. Eden najvidnejših Vidmarjevih prednikov v tako imenovanem naprednem delu slovenske kritike je bil na primer kritik dr. Joža Glonar. Glonar je pisal včasih zelo ostre in kdaj pa kdaj tudi prav posrečene kritične sestavke. Toda ta kritika je samo plod vtisov in bistrega intelekta, včasih pa tudi, kakor se zdi, skoraj plod trenutnega razpoloženja. Svojega koncepta o kritiki nima. Ta kritika nekako nima posluha za umetniški organizem dela in za duha, za človečnost, ki diha iz njega. Zategadelj ostaja ta kritika predvsem formalistična, pogosto pa je zgolj filološka.

Edini resnični Vidmarjev predhodnik in učitelj, s katerim je Vidmar značajnostno in duhovno povezan, je borbeni in brezkompromisni Fran Levstik. Ta ima o kritiki svoj koncept, ki ga je praktično prikrojeval našim tedanjim nedoraslim umetnostnim razmeram. Imel je tenak posluh za umetniški organizem dela in za njegove estetske prvine, dokler ni filolog zatrl esteta v njem. Kajti njegove življenjske razmere so bile tako razdrapane, da je nujno ostalo vse njegovo literarno delo nekak torzo, fragment. Tako tudi njegovo kritično delo. Kritike si za svoj življenjski poklic Fran Levstik v tedanjih pritlikavih prilikah ni mogel izbrati.

Prvi, ki si je na Slovenskem pogumno in celo predrzno, kakor bi lahko dejali za one čase, izbral kritiko, kritično delo za svoj življenjski poklic, je bil Josip Vidmar. Kako in zakaj si je izbral ta nehvaležni in nedobičkanosni posel za svoj življenjski poklic, nam — vsaj kar se tiče polemičnega dela njegove kritike — najbolj nazorno pripoveduje Vidmar sam v uvodu k svojim »Meditacijam«:

»Odkar sem se seznanil z našo literarno preteklostjo in sem začel kritično premišljati o nji, sem čutil kot neprijeten madež na podobi naše svobodoumne in napredne literature molk ali vsaj slabotne ideološke ugovore, s kakršnimi je svobodna slovenska književnost reagirala na ostro polemično estetiziranje katoliških ideologov dr. Ulage, dr. Mahnič, dr. Ušeničnika in drugih.

Konec dvajsetih let je bilo sicer stanje na tako imenovani katoliški strani naše književnosti precej drugačno kakor v času »Rimskega katolika« in »Katoliškega obzornika«. Katoliške revije so pod vplivom širše razgledanih urednikov, Izidorja Cankarja in dr. Steleta, gojile artistično najmodernejšo literaturo...

V katoliški kritiki tega časa pa je vladalo zatišje posebne vrste. Klasični tomistični filozof Ušeničnik se je k literaturi oglašal poredkoma. Druga kritika tega tabora pa je postajala na oko zelo konciliantna. Kazala je videz, da se trudi za objektivnost... Toda kljub prizadevanju resnične objektivnosti ni pokazala. Neizrečeni zaključek velikega števila sodb, ki jih je izrekla, je bil naposled vendarle ta, da so dela katoliških piscev dobra, slaba pa dela tistih, ki ne izpovedujejo katolištva. Zaključek tedaj, do katerega bi bili z odkrito ideološko nestrpnostjo prišli i Ulaga i Mahnič i Ušeničnik.«

Kajti po Vidmarjevem mnenju je v odnosih med »čistim umetniškim medijem« (ki pa se »pri izvajanju umetniške prakse sicer nikjer ne pojavlja v popolnoma čisti obliki«, kakor sam izjavlja) »in nazorom sleherni nazor v umetnosti samo primes«...

Tako sodi in govori Josip Vidmar o nagibih za odločitev pri izbiri svojega življenjskega dela. Razume pa se, da to ni bil edini razlog in nagib. Pravi in odločilni nagib je bil vsekakor globlji, notranji. O tem nagibu sicer Vidmar direktno ne govori, indirektno pa nam pripoveduje o njem v naslednjih sestavkih svojih »Meditacij«, v esejih »Iz Dnevnika«. Ti eseji, med katerimi so nekateri resnični biseri miniaturne umetnosti in bi po svoji stilistični dovršenosti, po svoji tankoumnosti in tankočutnosti delali čast tudi velikemu besednemu umetniku, nam pripovedujejo, kako zgodaj in kako resno je jel naš jubilanť prodirati v magični svet umetnosti in se pripravljati na svoj življenjski poklic.

Ta njegov poklic pa smo slutili vsi, ki smo ga poznali še v mladosti. Slutili smo ga, ko je v družbi izrekal včasih — zelo avtoritativno — zelo tvegane sodbe, a sodbe, ki jih je znal v polemiki tudi zelo vehementno, dosledno, dasi morda ne zmerom prepričljivo braniti. Slutiti ga je bilo tudi v njegovi temeljitosti (lastnosti, ki mi je bila najbolj draga pri našem jubilanu), v njegovi strastni prizadetosti, v njegovi nič manj strastni veri v samega sebe, v njegovi pogumni drznosti, pa tudi v njegovi brezobzirnosti in celo superiornosti. V tej superiornosti je bilo kdaj pa kdaj lahko tudi nekaj za spoznanje visokostnega.

Drznost je bilo tudi tisto, zaradi česar sva se prvič razšla. Šlo je za oceno nekega prevoda in nato nekega dela profesorja Prijatelja. Vidmarjeva kritika je bila temeljita, zelo nadrobna in zelo uničevalna, tako da se mi je spričo strnjenega kroga katoliških literarnih vrst in pa zaradi uglednega znanstvenika in cenjenega literarnega delavca zdela preostra, nesprejemljiva in morda celo škodljiva. Najbrž me je odbijal tudi ton. Vidmar je nato ustanovil — kar je bilo njegovo najpogumnejše mladostno literarno dejanje — revijo »Kritika«, edino tovrstno revijo med Slovenci. Tudi v tej reviji je prevladoval brezobzirno polemičen ton. Ton je bil tudi tisto, kar me je pozneje najbolj zbadlo v njegovi brezobzirni in, kakor se mi je tedaj zdelo, naravnost okrutni kritiki Župančičeve »Veronike Deseniške«. No, kritik se je pozneje oddolžil velikemu pesniku s tem, da je napisal obširno študijo o njem, študijo, ki je mestoma izvrstna in presenetljivo točna in globoka.

Kajti vse to, kar sem doslej navajal, so bila leta zorenja, mladostnega vretja in zanosa, morda tudi mladostne nestrpnosti in težnje po uveljavitvi, ko se je mladi kritik razgledoval po vrhuncih svetovnega slovstva in filozofije, se učil pri velikih kritikih drugih narodov, zlasti pri Lessingu, največ pa pri zreli modrosti Goethejevi. Tako je v plodni senci le-teh in pa z lastno neutrudno razglabljalajočo mislijo rastel, delal, pisal, vrednotil, zorel in dozorel. Svojemu kritičnemu delu je dodal še izdatno vrsto prevodov, tudi pesniških, ki pričajo o jubilarovem velikem jezikovnem in tudi poetskem daru. Omeniti velja zlasti njegove prevode Molièra in Tjutčeva.

V zrelih letih so se najina pota spet zblížala, sprva zadnja leta pri »Ljubljanskem Zvonu«, pozneje pa še tesneje pri ustanovitvi in nato pri delu za »Sodobnost«, katere zvest sousmerjevalec in sodelavec je ostal do konca, ker pač kot avtonomen duh ni bil zagledan ne v Zahod ne v Vzhod. Bil je nekaj časa tudi njen urednik, a s primernim humorjem je treba povedati, da ni bil med njenimi najmarljivejšimi uredniki. Potentni stvariteljski sili se pogosto upira drobno organizacijsko delo pri zbiranju sodelavcev in prispevkov. Vendar pa je ostal Vidmar zvest

reviji tudi potem, ko je vstopila v krog njenih sodelavcev skupina mladih publicistov, članov Partije, ki so dali listu čvrsto ideološko hrbtenico. Vem, da se je to dejanje človeka, ki je bil razkričan kot skrajni subjektivist in individualist, marsikomu zdelo paradoks. Pa ni bilo. Vidmar je bil politično dovolj daljnoviden, da je videl, da za slovenski narod in njegovo delovno ljudstvo ni druge poti, ko napočiti preizkušnje. Interes ljudstva, svoboda, samostojnost in suverenost njegovega naroda pa mu je bila nad vse. To je potem v osvobodilni domovinski vojni tudi z dejanjem potrdil.

A kaj je bila in kaj je danes osnova njegove kritične misli? Vidmarjeva kritična misel, ki vrednoti umetniško delo kot izpovedno dejanje neke dragocene stvariteljske človeške osebnosti, je pregnantno izražena tudi v izjavi, ki jo je dal prav te dni, ko je dejal, da je njegovo kritično spoznanje: »zavest o tem, da je resnična umetnost izraz popolnoma izrednih in najvišjih človeških lastnosti in s tem dokument o čisto posebnem daru, s katerim zna umetnik živo življenje zajeti v čutno nazorne podobe. Kar ni proizvod tega daru, ni in ne more biti umetnost... To je nespremenljivo osnovno načelo vsake resnične literarne kritike.«

Izhajajoč iz teh osnov, je Vidmar sodil in vrednotil strogo in neprizanesljivo. Zato ima delo, ki je pred nami, mnogo odličnih in nadpovprečnih kvalit. Te kvalitete so seveda plod dolgotrajnega dela, študija in miselnih naporov. Kajti kritik se je zavedal, da kdor zlahka piše, le poredkoma piše dobro in tehtno. To velja posebno še za kritično delo.

To delo pa ima lahko tudi marsikaj spornega na sebi. Kritičnemu očesu, zazrtemu samo v vrhunske stvaritve človeškega duha, se je morda kdaj zožil in skalil pogled, da je manjše stvaritve, ki pa so v vsaki literaturi prav tako neobhodno potrebne, preostro ocenjeval in prestrogo vrednotil; lahko je kako problematično veličino povečal, a prezrl koga, šel v trditvah o avtonomnosti izjemnega človeka kdaj predaleč itd. Vse to je možno, je človeško. Tudi pri najbistroumnejšem, najpravičnejšem in najbolj resnicoljubnem kritiku so sodbe včasih zmotne. Eno pa je nesporno: za tem delom živo utripa etos neke osebnosti, ki jo označuje redek in globok čut odgovornosti, iskrena poštenost in resnicoljubnost, pa tudi občutljiva človečnost. In tako se mu je menda danes izpolnila mladostna sanja, ki jo je kot deček zapisal v svoj »Dnevnik« bodočega kritika.

Že zadnje desetletje pred drugo svetovno vojno je bil Josip Vidmar, dasi priznan ali nepriznan in pogosto izpodbijan, vendarle neka osrednja literarno-kritična osebnost v našem slovstvu. Danes pa je važna in

priznana literarno-kritična osebnost tudi pri drugih naših narodih, ki poznajo njegovo delo v prevodih. Nedvomno in naravno je, da pride za njim — in morda že prihaja — nov literarno-kritični rod z drugimi ideologijami in drugimi kritičnimi prijemi. Toda Vidmar je zaoral dovolj globoke brazde v našo literaturo, da se mu tudi potomstvo ne bo moglo povsem ogniti. Dal je dobi, v kateri je delal, svoj literarno-kritični odtis.

ZAPRTI KROG

Peter Levec

Kje moje so oči, o bog!
Z ljudmi sem, a ne vidim jih.
Ujet v svoj jaz in gluh za vse
zaznavam le, kako v sencih
utripa mi splašena kri.

Zapira se samotni krog.
Nikjer izhoda ni iz sebe,
nikjer pred sabo nisem skrit:
bolest temna nenehno grebe
in jemlje sluh, ugaša vid.

Nikomur drag, sam sebi vse,
naslanjam se na neki rob,
ki obenj večni molk se tre,
in svet je le še dim podob.

Sem res za zmeraj slep in nem?
Se kdaj dotipal bom k ljudem?
In kot v odgovor — dež šušti
o hladni zemlji in temi.